

УДК 330.101.54:350.35

Мартин О.М.*кандидат економічних наук, доцент
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності***Гринчишин Н.М.***кандидат сільськогосподарських наук, доцент
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності***Міллер О.В.***професор кафедри права та менеджменту у сфері цивільного захисту
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*

ПОЖЕЖНА БЕЗПЕКА ЯК СОЦІОСИСТЕМА: СУТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ

FIRE SAFETY AS THE COMPLEX SOCIO SYSTEM: THE ESSENCE AND FEATURES

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено пожежну безпеку як складну соціосистему, виділено її структурні елементи. Конкретизовано системоутворюючі ознаки соціосистеми «пожежна безпека», а саме самоорганізація, цілісність, динамізм, впорядкованість, ієрархічність. Проаналізовано і визначено особливості сучасної взаємодії між суб'єктами пожежної безпеки як складної соціосистеми.

Ключові слова: пожежна безпека, соціосистема, забезпечення пожежної безпеки.

АННОТАЦИЯ

В статье исследована пожарная безопасность как сложная социосистема, выделены ее структурные элементы. Конкретизированы системообразующие признаки социосистемы «пожарная безопасность», а именно самоорганизация, целостность, динамизм, упорядоченность, иерархичность. Проанализированы особенности современного взаимодействия между субъектами пожарной безопасности как сложной социосистемы.

Ключевые слова: пожарная безопасность, социосистема, обеспечение пожарной безопасности.

ANNOTATION

In the paper fire safety as a complex socio system is investigated, its structural elements are highlighted. The signs of fire safety as a complex socio system are concretized, including self-organization, integrity, dynamism, orderliness, hierarchy. Features of modern interaction between of subjects the fire safety are identified and analyzed.

Keywords: fire safety, socio system, measures of fire safety.

Постановка проблеми. Пожежна безпека у суспільстві, збереження життя людей і національного багатства в умовах інтенсивного розвитку людської цивілізації є одним з найбільш важливих завдань. Необхідність забезпечення безпеки є вихідною соціальною потребою суспільства в цілому і людини зокрема, будь-які природні чи соціальні явища людина розглядає через призму можливої загрози і можливості забезпечення власної безпеки.

За останні десятиріччя в більшості країн світу кількість пожеж зростає, збільшуються економічні, соціальні і екологічні втрати від них. На початку XXI ст. у світі щороку реєструється 6,5–7,5 млн. пожеж, в результаті яких гине біля 100 тис. людей, травми отримують майже 1 млн. людей. Втрати від пожеж в

найбільш розвинутих 25 країнах світу щороку становлять приблизно 1% ВВП кожної країни [5, с. 6].

У результаті пожеж в Україні в середньому за 2000–2014 рр. щороку відбувалося 56 552 пожежі, прямі матеріальні збитки від яких склали 444 032 тис. грн. Унаслідок пожеж в середньому щороку гинуло 3 380 осіб, 1 709 осіб отримували травми. За цей період в Україні в середньому щоденно виникало 155 пожеж, кожною пожежею наносились прямі збитки на суму 7,8 тис. грн. Кожного дня внаслідок пожеж в середньому гинуло дев'ять і отримувало травми п'ять осіб [12]. Статистика пожеж в Україні свідчить, що пожежна небезпека у суспільстві стала загальнодержавною проблемою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Методологічні основи формування пожежної безпеки, науково-методичні підходи та практичні рекомендації щодо забезпечення пожежної безпеки у суспільстві знайшли відображення у вітчизняній та зарубіжній літературі, зокрема, у наукових працях А.В. Антонова, Н.Н. Брушлинського, В.А. Доманського, Ю.М. Горбаченка, А.Д. Зарецького, С.С. Засулька, В.В. Ковалишина, М.М. Козяра, І.Г. Куца, В.Д. Любліна, В.В. Нехаєва, К.М. Пасинчука, М.В. Удода та ін. Активізація наукових досліджень з проблем забезпечення пожежної безпеки зумовила формування самостійного наукового напрямку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте дослідження пожежної системи як складної соціосистеми в науковій літературі практично відсутнє. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю виокремлення пожежної безпеки як складної соціосистеми, яка потребує сьогодні розробки організаційно-економічного механізму її регулювання і науково-практичних рекомендацій з реалізації механізму забезпечення пожежної безпеки.

Мета роботи – розкрити суть пожежної безпеки як складної соціосистеми, її системо-

утворюючих ознак та основних структурних елементів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пожежна безпека як важлива складова національної безпеки характеризує стан захищеності людини, суспільства, національного багатства та довкілля від пожеж, що, по-перше, відображає здатність протистояти дестабілізуючій дії різноманітних чинників, що створюють реальну загрозу виникнення пожеж, а по-друге, гарантується механізмом забезпечення пожежної безпеки як об'єктивною потребою запобігання реальній та потенційній загрози пожеж, зниження ймовірності їх виникнення та мінімізації втрат і збитків від реальних пожеж. Іншими словами, пожежна безпека у суспільстві відображає таке реальне становище, за якого на об'єкт пожежної безпеки (людину, суспільство, національне багатство, довкілля) не можуть впливати чинники загрози пожежі з причин їх відсутності [7, с. 292]. Відповідно до Кодексу цивільного захисту України, який прийнято Верховною Радою України 2 жовтня 2012 р., пожежна безпека – це відсутність неприпустимого ризику виникнення та розвитку пожежі, пов'язаної з нею можливості завдання шкоди живим істотам, матеріальним цінностям і довкіллю [6].

Забезпечення пожежної безпеки як важливої передумови функціонування людського суспільства чи держави є важливою потребою будь-якої економічної системи. У зв'язку із цим В. Молчановський слушно зауважує, що втрата безпеки як атрибуту, тобто невід'ємної властивості соціальної системи, призводить до загибелі такої системи [9, с. 69].

В умовах науково-технічного прогресу зростає рівень складності функціонуючої будь-якої системи, в тому числі і досліджуваної пожежної безпеки як складової національної безпеки. Цей прояв є різновекторним. По-перше, збільшується кількість елементів системи (наприклад, виникають нові чинники, що обумовлюють пожежну небезпеку; формується мегарівень пожежної безпеки тощо). По-друге, якісно змінюються вже існуючі структурні елементи. По-третє, між елементами системи виникають більш тісні і триваліші зв'язки, що не тільки ускладнює взаємодію в системі, але й робить цю взаємодію більш гнучкою і змістовнішою (наприклад, взаємозв'язки між рівнями забезпечення пожежної безпеки, формування сьогодні першочерговим завданням забезпечення пожежної безпеки окремої людини і її життя як найважливішої цінності у суспільстві).

Будь-які взаємодії і взаємозв'язки у процесі життєдіяльності людини і суспільства мають соціальний аспект, а відтак, для системи суспільних зв'язків і залежностей можна виділити ознаку – соціальність, яка «розуміється як характеристика цілісності суспільного життя людини, яке проникнуте взаємозв'язком та взаємозалежністю її життєдіяльності, як характе-

ристика окремих суспільних феноменів, проявів суспільного життя» [3, с. 48]. У цьому контексті пожежна безпека розглядається нами як складна соціосистема. Як зауважує В.А. Антонов, «у практиці сьогodenня вже не тільки окремі дослідники і суспільствознавці, але увесь світ у цілому розглядає свою галузь діяльності як систему і аналізує її за допомогою системних методів» [1, с. 140].

Пожежна безпека є системою, що самоорганізовується, виходячи із суспільної потреби забезпечення пожежної безпеки, передбачає складну взаємодію людей, колективів, суспільства, навколишнього середовища, що взаємодіють між собою, причому ця взаємодія стає постійно складнішою. Тут варто зацентувати, що саме людина, її потреби є не тільки найменшою елементарною частиною системи, а є найважливішою її частиною. У цьому контексті це сто років назад російський економіст Л. Шерішев звертав увагу на те, що в основі концепції безпеки, її структури та механізмів повинно бути нове ноосферне світобачення, нове уявлення про ланки і життєво важливі інтереси та базові цінності країни, її роль і місце у світовому просторі [13, с. 12]. При цьому ключовим елементом ноосферного укладу життя виступає людина. Відповідно, необхідність забезпечення безпеки, в тому числі і пожежної безпеки, є основною соціальною потребою людини, «формування якої відбулося на межі її інстинкту та свідомості: будь-які природні та соціальні явища людина розглядає насамперед через призму можливої загрози, а отже, й можливості забезпечення власної безпеки» [2, с. 26]. Потребу людини в безпеці, на наш погляд, можна назвати поняттям «система систем», яке вже дістало відображення на сторінках вітчизняних і зарубіжних видань. Зокрема, Л.Г. Мельник надає йому досить оригінального значення: кожен компонент системи є системоформуючим у повній відповідності з постулатом емерджентності: «Ціле є дещо більшим від суми його частин» [8, с. 198].

Як складна соціосистема, пожежна безпека є цілісною. Логічно, що цілісності як головної якості системи можна досягти, реалізувавши відтворювальні процеси [4, с. 4]. Економісти в загальному розумінні під відтворенням розуміють «сталій та регулярно повторюваний процес продукування певної якості системи» [11, с. 24]. Відповідно, щоб зберегти цілісність пожежної системи, потрібно її відтворити.

Пожежна соціосистема також характеризується динамізмом, причому аналіз розвитку і динаміки з використанням певних показників дає можливість зробити висновки про рівень забезпечення пожежної безпеки особи, суспільства, суб'єктів господарювання і оточуючого середовища. Вихід за допустимі межі показників, якими характеризується пожежна безпека як соціосистема, руйнування оптимального

стану функціонування цієї системи обумовлюють виникнення пожежної небезпеки в соціумі.

Впорядкованість в часі між структурними елементами, а також ієрархічність є характеристиками пожежної безпеки. Так, національна пожежна система підпорядкована потребі забезпечення пожежної безпеки людини. З огляду на це необхідність забезпечення пожежної безпеки людини, суспільства і навколишнього середовища визначає стратегічну спрямованість і зміст діяльності органів державного управління. При цьому рівень пожежної безпеки залежить, з одного боку, від наявних можливостей, які є в розпорядженні держави, а з іншого – від ефективності їх використання органами державного управління у сфері забезпечення пожежної безпеки.

Отже, самоорганізація, цілісність, динамізм, впорядкованість в часі між структурними елементами, а також ієрархічність є визначальними системоутворюючими ознаками соціосистеми «пожежна безпека».

Формування пожежної безпеки як складної соціосистеми є відображенням потреби безпеки життєдіяльності людини і суспільства, характеризується системністю, взаємозалежністю її структурних елементів, універсальністю об'єктів стосовно її забезпечення і здійснення контролю за її станом. Забезпечення пожежної безпеки – це механізм по виробленню та реалізації концепції, стратегії і тактики в сфері пожежної безпеки держави за допомогою скоординованої діяльності органів влади, громадських органі-

Рис. 1. Концептуальна модель пожежної безпеки як складної соціосистеми

зацій та об'єднань, громадян. Відповідно, як зауважують, К. Пасинчук та Т. Щерба, забезпечення пожежної безпеки реалізується через «сукупність взаємообумовлених, взаємодіючих органів державного управління та вищих посадових осіб держави, яка в межах чинного законодавства та із залученням наявного у її розпорядженні потенціалу держави (матеріального, фінансового, інтелектуального та духовного), здійснює розробку й реалізацію владних, регулюючих, координуючих, контролюючих та нормативних державно-управлінських впливів (рішень) на об'єкти безпеки» [10, с. 120]. Об'єктами забезпечення пожежної безпеки є життя та здоров'я людей, національне багатство, навколишнє середовище.

Системний підхід до пожежної безпеки дозволяє нам сформулювати її концептуальну модель (рис. 1).

Забезпечення пожежної безпеки у суспільстві повинно базуватися на конкретних принципах, під якими ми розуміємо основні ідеї, що відображають закономірності у суспільних відносинах, які пов'язані з процесом забезпечення належної пожежної безпеки людини, суспільства та оточуючого середовища. На наш погляд, принципами забезпечення пожежної безпеки у суспільстві є:

- 1) розробка стратегії пожежної безпеки як складової стратегії національної безпеки;
- 2) виявлення можливих джерел потенційної пожежної небезпеки;
- 3) моніторинг та аналіз об'єктивних показників стану пожежної небезпеки;
- 4) проведення активної інвестиційної політики з метою створення безпечних умов функціонування суспільства і національної економіки;
- 5) ефективна взаємодія державних органів в ході реалізації стратегії пожежної безпеки.

У процесі дослідження пожежної безпеки як соціосистеми необхідно враховувати ієрархічну декомпозицію, яка обґрунтовує взаємозалежність окремих її рівнів. В основу формування ієрархії рівнів пожежної безпеки покладено ступінь ідентичності та протилежності інтересів на кожному рівні і необхідність механізмів їх вирішення найбільш прийнятним шляхом. Тому пожежна безпека країни повинна розглядатися на таких рівнях: нанорівень (безпека особи); мікрорівень (пожежна безпека підприємства); мезорівень (регіональна пожежна безпека); макрорівень (національна пожежна безпека); мегарівень (міжнародна пожежна безпека).

Синергізм та системний характер дії різноманітних чинників, що обумовлюють пожежну небезпеку в Україні, обумовлюють особливу актуальність забезпечення пожежної безпеки і зростання ролі держави у цій галузі, зокрема, збільшення фінансування з метою запобігання та зменшення ризиків виникнення пожеж, а відповідно, гарантування пожежної безпеки. Існуючі стратегії держави стосовно забезпечення пожежної безпеки залежно від їх спря-

мованості можна поділити на: 1) усунення існуючих загроз виникнення пожеж; 2) запобігання можливих загроз виникнення пожеж; 3) відновлення завданої шкоди в результаті пожеж, що сталися.

Пожежна безпека як складна соціосистема постійно розвивається, ускладнюється і вдосконалюється на основі постійної взаємодії між суб'єктами системи. На наш погляд, ця взаємодія має свої особливості.

По-перше, ускладнення взаємодії між суб'єктами соціосистеми пожежної безпеки обумовлено, на наш погляд, дією економічного закону зростаючих потреб, згідно якого відбувається зміна старих і виникнення нових потреб у людини (наприклад, потреби у забезпеченні глобальної пожежної безпеки). Це забезпечує еволюцію і вдосконалення соціосистеми.

По-друге, враховуючи, що пожежна безпека людини є визначальною у складній соціосистемі пожежної безпеки, в сучасних умовах рівень освіти та реалізація її інтелектуального потенціалу є основою забезпечення пожежної безпеки як на нанорівні, так і на всіх інших рівнях.

По-третє, до пожежної безпеки неможливо підходити лише з технократичного підходу: робити акцент лише на захисті від пожеж матеріальних цінностей сьогодні не відповідає сучасній парадигмі людського розвитку.

По-четверте, пожежна безпека сьогодні має гуманістичний характер. «Гуманізація пожежної безпеки – це процес створення в суспільстві відповідних гуманітарних ціннісних концептів, метою якого є підвищення рівня захищеності різних категорій населення, а також оточуючого середовища і техносфери від пожеж за рахунок посилення інституційних, освітньо-виховних і організаційно-управлінських чинників особистої і колективної поведінки... Суб'єктом гуманізації є людина... Гуманістичний підхід передбачає також дотримання гуманістичних принципів профілактики і тактики гасіння пожеж, які спрямовані на мінімізацію матеріальних збитків, загибелі і травмування людей» [5, с. 91–92].

По-п'яте, необхідність забезпечення пожежної безпеки людини, об'єктів господарювання, суспільства і навколишнього середовища визначає стратегічну спрямованість і зміст діяльності органів державного управління, ключові об'єкти їхніх управлінських зусиль. При цьому оптимальне функціонування пожежної безпеки як багатовимірної соціосистеми і рівень пожежної безпеки залежать, по-перше, від наявного потенціалу, тобто можливостей, які має держава, по-друге, від ефективності його використання органами державного управління у сфері забезпечення пожежної безпеки.

По-шосте, як соціосистема, пожежна безпека сьогодні неможлива без високої культури безпеки життєдіяльності, складовою якої є культура пожежної безпеки.

Висновки. Пожежна безпека як складна соціосистема, є складовою національної безпеки держави, має власну структуру, внутрішню логіку взаємозв'язку, розвитку та функціонування, а також особливості функціонування, врахування яких дозволить приймати обґрунтовані управлінські рішення, розробляти та реалізувати перспективні програми покращення забезпечення стану пожежної безпеки як в Україні загалом, так і в окремих її регіонах, змінювати пріоритети в напрямках фінансування сфери забезпечення пожежної безпеки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Антонов А.В. Поняття та зміст системи національної безпеки / А.В. Антонов // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2010. – Вип. 48. – С. 137–144.
2. Баланда А. Безпека як соціальний феномен: дискурс людського розвитку / А. Баланда // Україна: аспекти праці. – 2007. – № 1. – С. 25–28.
3. Горбань Г.О. Соціально-психологічні моделі управління соціальними системами / Г.О. Горбань // Науковий вісник Миколаївського держ. ун-ту ім. В.О. Сухомлинського. Серія «Психологічні науки». – 2012. – Т. 2. – Вип. 9. – С. 48–53.
4. Данилишин Б.М. Формування цілісної національної господарської системи: соціолого-економічні аспекти / Б.М. Данилишин, В.В. Пилипів // Вісник НАН України. – 2008. – № 7. – С. 3–11.
5. Зарецкий А.Д. Пожары – глобальная социально-экономическая проблема современности / А.Д. Зарецкий. – Краснодар : Изд-во КСЭИ, 2011. – 242 с.
6. Кодекс цивільного захисту України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5403-17>.
7. Мартин О.М. Пожежна безпека – складова національної безпеки: її суть та зв'язок з економічною безпекою / О.М. Мартин // Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук.-тех. праць. – Львів : РВР НЛТУ України, 2013. – Вип. 23.1.– С. 291–300.
8. Мельник Л.Г. Теория самоорганизации экономических систем : [монография] / Л.Г. Мельник. – Сумы : Университетская книга, 2012. – 439 с.
9. Молчановский В. Безопасность – атрибут социальной системы / В. Молчановский // Социально-политические аспекты обеспечения государственной безопасности в современных условиях : сб. статей. – М. : Граница, 1995. – С. 68–74.
10. Пасинчук К.М. Місце і роль державного управління у системі забезпечення пожежної безпеки / К.М. Пасинчук та Т.О. Щерба // Пожежна безпека: теорія і практика. – 2010. – № 6. – С. 119–124.
11. Плякин А.В. Пространственная экономическая трансформация региональной природно-хозяйственной системы: структура и механизм реализации / А.В. Плякин. – Волгоград : Волгоградское научное издательство, 2006. – 364 с.
12. Статистика пожеж [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.undicz.mns.gov.ua/content/stat.html>.
13. Шеришев Л.И. Безопасность: государственные и общественные устои / Л.И. Шеришев // Безопасность: Информационный сборник. – 1994. – № 4(20). – С. 12–13.